

* * *

Bernhard HÄRING, *Moraltheologie für das dritte Jahrtausend*, Graz–Wien–Köln 1999, 192 ss., ISBN 3-222-12680-1

Rok Wielkiego Jubileuszu to świętowanie, którego głównym motywem jest dwutysiąclecie chrześcijaństwa. Nieodłącznym elementem tego świętowania jest wspomnianie i dziękczynienie za wielkie dzieła Boże, których chrześcijanie w tym czasie doświadczyli oraz wezwanie do rachunku sumienia za zło, jakie przez 2000 lat było udziałem ludzi Kościoła. Celem tak pojmowanego świętowania jest gotowość do świadczenia o Chrystusie w nowym tysiącleciu. Przemyślenie przeszłości i jasne uświadomienie sobie nowych wyzwań dotyczy nie tylko poszczególnych chrześcijan, ale także teologii jako dyscypliny naukowej. Na rok przed Wielkim Jubileuszem na niemieckim rynku księgarskim ukazała się książka autorstwa jednego z najwybitniejszych moralistów XX w. Bernharda Häringa (1912–1998), w której syntetycznie i krytycznie zostały przedstawione dotychczasowe osiągnięcia oraz zarysowane podstawowe zadania i wezwania, jakie stoją przed teologami moralis-

tami w trzecim tysiącleciu. Oryginał włoski ukazał się w 1990 r., a przekład niemiecki został wydany przez wydawnictwo *Styria* po śmierci Autora.

1. Książka składa się z dziewięciu rozdziałów, w których Autor omawia zasadnicze zagadnienia teologiczno-moralne w świetle wyzwań nowego tysiąclecia.

We wprowadzeniu Autor skrótkowo przedstawił zmiany, jakie dokonały się w teologii moralnej w XX w. Uczynił to w oparciu o własne przeżycia i dokonania, które niewątpliwie miały wpływ na kształt chrześcijańskiej nauki moralnej w mijającym wieku.

Pierwszy rozdział dotyczy tożsamości teologa moralisty, którą określa słuchanie słowa Bożego, otwartość na boską i ludzką tradycję, wsłuchiwanie się w głos ubogich oraz rozpoznawanie znaków czasu. Przedmiotem tego rozdziału jest też określenie teologii moralnej, która dla praktyki życia chrześcijańskiego powinna stanowić pewną syntezę pomocną w połączeniu życia i wiary. Syntezę taką stanowią idee przewodnie, które w swoich założeniach muszą być wierne Pismu św. Do podstawowych idei Autor zaliczył: przymierze, królestwo Boże, tajemnicę wielkanocną, naśladowanie Chrystusa, miłosierdzie i miłość bliźniego oraz ideę wolności; zostały one pokrótce omówione w drugiej części tego rozdziału.

Drugi rozdział o naukowości teologii moralnej dotyczy związku pomiędzy teologią i praktyką. Häring zwrócił m.in. uwagę na istotę teologii moralnej jako „nauki świętej”, określił też metodę jaką posługuje się ten dział teologii. W ostatniej części tego rozdziału Autor wskazał na teologię wyzwolenia, która stanowi przykład właściwej relacji pomiędzy nauką a praktyką.

Kolejne dwa rozdziały omawianej książki dotyczą problematyki grzechu. Rozumienie grzechu uległo w ciągu ostatnich czterdziestu lat zasadniczym zmianom, które dotyczą zarówno punktu wyjścia, jak i położenia akcentów oraz celu. Zmianę rozumienia grzechu oraz teologię grzechu Autor przedstawił głównie w oparciu o teksty Soboru Watykańskiego II.

Nowe rozumienie grzechu zostało zaś ukazane poprzez wskazanie podstawowych zagadnień tej problematyki. Autor zwrócił uwagę na zagadnienie grzechu w świetle opcji fundamentalnej, w dalszej kolejności wskazał, jak należy rozumieć rozróżnienie na grzechy powszednie i śmiertelne oraz ukazał problem grzechu w świetle historii zbawienia. Ciekawe jest także wskazanie, jak należy współcześnie definiować grzech i jak należy o nim mówić. Podsumowując problematykę grzechu w odniesieniu do teologii moralnej, Häring zaakcentował, że nacisk należy położyć na jej wymiar zbawczy.

W piątym rozdziale, dotyczącym zasadniczych zadań stojących przed teologią moralną, Autor wskazał, że w przeciwieństwie do ujęć przedsoborowych, które akcentowały prawo i normy, należy zwracać szczególną uwagę na łaskę, która jest Bożym obliczem objawionym w Jego dziełach zbawczych, a zwłaszcza Jezusie Chry-

tusie, który prowadzi nas do łaski drogą ośmiu błogosławieństw. Każdy, kto żyje zgodnie z duchem błogosławieństw, wie, że życie w Chrystusie zawiera w sobie pełnię: prawdziwą wolność, radość i pokój. Życie w Chrystusie i w Duchu Świętym jest nowym życiem. Jeżeli zaś w teologii moralnej jest mowa o prawie, to chodzi o prawo Ducha Świętego, który wyzwala nas z prawa grzechu i śmierci i przez które zostaje przewyciężony indywidualny i kolektywny egoizm. Na łasce i prawu Ducha Świętego powinno bazować współczesne przepowiadanie.

Kolejny rozdział omawianej pozycji dotyczy prawa naturalnego i kwestii sumienia. Autor dokonał interpretacji relacji między prawem naturalnym a sumieniem w oparciu o tekst z Listu do Rzymian 2,15 oraz rozumieniem tego problemu w KDK 16, zwracając uwagę, że przy sądzie ostatecznym wszyscy ludzie będą sądzeni według prawa zbawczej i wyzwalającej miłości, prawa wypisanego w sercu każdego człowieka. Dalsza część rozważań dotyczy kształtowania sumienia, które autor rozważył w świetle KDK, w logoterapii V. FRANKLA i na przykładzie M. GANDHIEGO. Ostatnia część tego rozdziału stanowi soteriologiczną interpretację problematyki sumienia i procesu jego kształtowania.

W rozdziale siódmym Häring zwraca uwagę na rolę dekalogu, którego treść i dynamika, choć współcześnie nie mają wpływu na koncepcję teologii moralnej jako nauki, posiada jednak ogromne znaczenie w pedagogice moralności i katechezie. Autor zwrócił uwagę na jedność przymierza i dekalogu, podkreślając, że dziesięć przykazań jest darem przymierza i prawa. Omawiając zaś pokrótce poszczególne przykazania zwrócił uwagę, że pierwsza tablica dotycząca wymiaru wertykalnego stanowi wezwanie do uwielbienia Boga całym życiem, druga — horyzontalna płaszczyzna — stoi na straży wspólnoty ludzkiej. Autor wskazał także na znaczenie dekalogu dla dialogu chrześcijańsko-żydowskiego oraz dialogu z wszystkimi ludźmi dobrej woli.

W przedostatnim rozdziale swoich rozważań Häring dokonał krytycznej oceny etyki normatywnej i przedstawił znaczenie etyki wiary i etyki autonomicznej. Została też podjęta kwestia uzasadnienia norm moralnych, które rozpatrywane jest w ramach teleologii i deontologii.

Ostatni rozdział dotyczy pytań związanych z przyszłością. Autor skrótowo wskazał na kwestię pokoju i niestosowania przemocy, bioetyki, pomocy społecznej, problemów ekologii, etyki kultury i moralności politycznej. Całość rozważań została zakończona słowami pokrzepienia skierowanymi do teologów moralistów, którzy mają być świadkami pokoju.

2. We wprowadzeniu na uwagę zasługuje przedstawienie przemian, jakie w XX w. dokonały się w teologii moralnej, tym bardziej, że zostały one przedstawione z punktu widzenia wybitnego uczestnika i inspiratora tych przemian. B. Häring zaczął zajmować się teologią moralną na krótko przed wybuchem II wojny światowej, w 1954 r. ukazał się jego podręcznik *Das Gesetz Christi*, jako redemptorysta należał

do założycieli Akademii Alfonsjańskiej w Rzymie, a podczas Soboru Watykańskiego II był członkiem komisji, które zajmowały się przygotowaniem dokumentów soborowych. Owocem prac i przemyśleń soborowych jest drugi podręcznik *Frei in Christus*, który, choć stanowi niewątpliwie wielkie osiągnięcie Häringa, jak pisze sam autor, nie powinien stanowić standardowego dzieła teologii moralnej w trzecim tysiącleciu. Za najdojrzalszy owoc swojej działalności Autor uznał generację twórczych nauczycieli teologii moralnej, którzy zawsze będą gotowi odczytywać znaki czasu i rozpoznawać potrzeby Kościoła w poszczególnych wspólnotach lokalnych (s. 17).

Bliższe określenie tożsamości teologa moralisty zostało dokonane w pierwszym rozdziale, gdzie Häring pisze, iż teolog moralista nie powinien zapominać, że jest członkiem pielgrzymującego ludu Bożego, którego tożsamość powinna być ciągle pogłębiana. Moralista powinien też znać adresata uprawianej przez siebie teologii, gdyż w ten sposób może być autentycznym słuchaczem i partnerem dialogu.

Omawiając pokrótce poszczególne idee przewodnie, które w teologii moralnej służą do przedstawienia syntezy życia chrześcijańskiego, Autor słusznie zaznaczył, że nie powinny one prowadzić do jakiegoś systemu, z którego chce się wyprowadzić ujęcie wszystkich innych zagadnień etycznych, gdyż życie chrześcijańskie nie jest ani ideą, ani systemem, ale historią zbawienia w Chrystusie i z Nim (s. 34).

Häring uważa, że teologię moralną, jako „naukę świętą”, należy postrzegać jako narzędzie przekazywania zbawienia, a więc zwracać uwagę na jej działanie terapeutyczne. Teologia moralna, należąc do dziedziny etyki i podejmując krytyczną refleksję rozumienia moralności w Kościele i jego zasięgu, posługuje się naukową hermeneutyką. Ta zaś wymaga znajomości adresata teologii moralnej, posiadania wiedzy na temat społecznych, kulturowych i zawodowych wpływów na rozumienie moralności, umiejętności posługiwania się hermeneutyką biblijną oraz sztuką krytycznego odczytywania dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Zdaniem Häringa, przykładem właściwej relacji pomiędzy teorią i praktyką jest teologia wyzwolenia, zwłaszcza zaś owocne i odpowiadające przykładowi Jezusa zaangażowanie przedstawicieli tej teologii na rzecz ubogich. Choć pewne elementy teologii wyzwolenia i niektórzy jej przedstawiciele mają zasługi na płaszczyźnie powiązania wiary i życia, to należy pamiętać o pewnych niebezpieczeństwach tej teologii, na które wskazała Kongregacja Nauki Wiary w wydanej w 1984 r. specjalnej instrukcji. Fakt, że Häring wskazał na pozytywne elementy tego nurtu, nie oznacza jeszcze, że jego stanowisko jest niezgodne z wyrażonym w instrukcji Kongregacji Nauki Wiary, Autor bowiem przestrzegł przed jednym z zagrożeń tego nurtu pisząc, że należy potępić ideologię, w której władza wykorzystuje religię do zrealizowania własnych celów (s. 45).

W swoim opracowaniu najwięcej uwagi Häring poświęcił problematyce grzechu. Pisząc o przedsoborowej nauce Kościoła o grzechu, Autor zaznaczył, że zatrićcia ona odniesienie do realiów życia, była ukierunkowana na nieistotne problemy,

a ówczesna teologia moralna służyła spowiednikom, którzy w sakramencie pokuty byli sędziami dokonującymi klasyfikacji grzechów. Od lat 50-tych teologowie, głównie niemieccy — za sprawą otwarcia się na nauki o człowieku, m.in. psychologię społeczną, psychologię głębi, psychologię religii i socjologię — zaczęli inaczej rozumieć problematykę grzechu. To nowe rozumienie polega na przeniesieniu akcentu z prawa i posłuszeństwa na zmysł odpowiedzialności i świadomości rozróżniania między dobrem a złem, których celem jest dojrzwały chrześcijanin we współczesnym Kościele. Takie ujęcie grzechu znalazło też wyraz m.in. w podręczniku *Das Gesetz Christi*.

W ramach współczesnych ujęć oryginalnie została przedstawiona problematyka grzechu w świetle opcji fundamentalnej. Osoba ludzka musi swoje życie postrzegać jako wyraz decyzji za dobrem lub za złem. Chodzi o pytanie, czy człowiek pragnie wieść swoje życie w zgodzie z królestwem dobra, czy też staje się uczestnikiem zła, dąży do zbawienia czy potępienia. Akcentując zaś społeczny wymiar ludzkiej egzystencji, odmianą takiego rozumienia problematyki jest opcja solidarności w zbawieniu bądź współludziału w grzechu. Jeżeli bowiem człowiek staje się uczestnikiem sprawiedliwości i dobra, można z większą mocą i wyraźniej zwalczać przejawy zła społecznego. W oparciu o opcję fundamentalną Autor wyjaśnił także rozróżnienie pomiędzy grzechem powszednim a śmiertelnym. Autor zwrócił uwagę, że grzech śmiertelny stanowi wyraz fałszywej opcji fundamentalnej, powstaje w głębi sumienia i może przyjąć formę takiego stylu życia, że człowiek nadużywa odpowiedzialności do wolności i swemu życiu nadaje negatywne ukierunkowanie. Häring zaznaczył, że niemożliwe jest dokładne określenie linii pomiędzy grzechem powszednim a śmiertelnym, gdyż może być tak, że grzechy powszednie prowadzą do grzechu śmiertelnego, a więc ostatecznie do decyzji człowieka za złem. Rozpatrując zaś problematykę grzechu z punktu widzenia historii zbawienia, Autor zwrócił uwagę, że każdy grzech narusza zapisane w sumieniu człowieka powołanie do uczestnictwa w historii wyzwolającej wolności (s. 69). Interesujące są uwagi Häringa o tym, jak należy mówić o grzechu. Autor zwrócił uwagę, że w kerygmie i teologii temat grzechu bywa omawiany w sposób grzeszny. Przestrzegł zatem przed wyizolowanym nauczaniem o grzechu, a wskazał, że o grzechu należy mówić w perspektywie zbawienia oraz zbawczej i wyzwolającej łaski. Jeżeli chodzi o zdefiniowanie grzechu, to w przeciwieństwie do dawnego określenia grzechu jako nieposłuszeństwo wobec Boga, Häring pisze o wyobcowaniu. Grzech w jego ujęciu jest wyobcowaniem się człowieka w stosunku do Boga, ludzkiej społeczności i całego stworzenia. Grzech niszczy wszystkie relacje, na których opierają się wolność i życie. W kontekście takiego rozumienia grzechu, nawrócenie oznacza, zgodnie z przypowieścią o synu marnotrawnym, powrót do domu, odwrót od wyobcowania, powtórne zadomowienie.

W rozdziale dotyczącym wezwań stojących przed teologią moralną Häring zwrócił uwagę, że jej zadaniem jest znalezienie właściwego kierunku i siły wyrazu, które pozwoliłyby z jednej strony ukazać moc ośmiu błogosławieństw i „prawa ducha”, a z drugiej strony podkreślić pociągającą moc moralności chrześcijańskiej. Należy

zatem wystrzegać się w teologii moralnej wszelkich form, które charakteryzują autorytaryzm albo nakazujący ton. W głoszeniu chrześcijańskiego orędzia moralnego należy posługiwać się językiem pozbawionym przemocy, w ten sposób wyzwalające wezwanie o zbawczej woli Bożej wobec wszystkich ludzi nie zostanie w żaden sposób przysłonięte (s. 106–107).

W rozważaniach na temat sumienia (VI rozdział), Häring, wychodząc od tekstu z Listu do Rzymian 2,15 i opierając się na interpretacji KDK 16, położył akcent na zgodność prawego sumienia z prawem naturalnym. Jego zdaniem soborowe określenie sumienia, odwołujące się do tekstów biblijnych (m. in. Mt 22,37-40; Ga 5,14), posiada zasadnicze znaczenie i wskazuje, że na sądzie ostatecznym ludzie wszystkich czasów będą sądzeni według prawa zbawczej i wyzwalaającej miłości, a więc prawa wypisanego w sercu każdego człowieka (s. 123). Godne uwagi są także rozważania o kształtowaniu sumienia. W świetle *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym* poszanowanie w odniesieniu do sumienia bliźnich jest warunkiem *sine qua non* domagania się poszanowania wobec własnego sumienia. Häring zwrócił także uwagę, że człowiek, który szczerze, w zgodzie ze swoim sumieniem i wspólnie z innymi ludźmi poszukuje prawdy i rozwiązywania aktualnych problemów, popełniając błąd, nie traci godności sumienia. Oznacza to, że w takim przypadku, postępując zgodnie ze swoim sumieniem, nie popełnia grzechu. Jednocześnie należy pamiętać o dwóch niebezpieczeństwach, które mogą prowadzić do utraty własnego sumienia. Pierwsze z nich występuje wtedy, gdy człowiek nie troszczy się o poszukiwanie prawdy i dobra, drugie zaś to przyzwyczajenie do grzechu, które występuje w przypadku braku woli nawrócenia i sprzeciw wobec odnowy życia kościelnego i społecznego. Na uwagę zasługuje także skrótowo przedstawione kształtowanie sumienia w logoterapii V. Frankla, które dokonuje się poprzez komunikację i polega na odkrywaniu sensu życia. Kształtowanie sumienia zostało także ukazane w rozumieniu M. Gandhiego, który podkreślał wiarę w Boga–miłość i powołanie człowieka do kształtowania relacji międzyludzkich bez użycia przemocy. Inspiracje te stanowią dla chrześcijan wezwanie, aby byli ludźmi odnoszącymi się z poszanowaniem wobec inaczej wierzących i ludzi innych kultur oraz prowadzi do życia pozbawionego przemocy i zaangażowania się w urzeczywistnianie sprawiedliwości społecznej (s. 136).

Omawiając rolę dekalogu, Häring zaznaczył, że kluczem do jego interpretacji jest dar przymierza. Zasadnicze znaczenie nadają mu prolog i epilog, w świetle których dekalog jest wyrazem wyzwolenia, które domaga się wdzięcznej pamięci. Bóg przymierza okazał swoją moc i miłość poprzez wyzwolenie swojego narodu i pragnie być kochanym. Po tym wszystkim, co Bóg uczynił dla narodu, można i należy oczekiwać, że miłość zostanie odwzajemniona. Dekalog, jako prawo wypisane w sercu człowieka, jest wdzięczną pamiątką wielkich dzieł Bożych, przypomina o tym, że naród został wyzwolony, stał się nowym stworzeniem i ma żyć zgodnie z wymaganiami tego wielkiego daru (s. 145–146).

Dokonując charakterystyki etyki wiary i tzw. etyki autonomicznej, Häring wyraził swoje głębokie przekonanie, że moralność czysto normatywna, rozumiana jako zestaw niezmiennych, łatwo sprawdzalnych i w każdej sytuacji aktualnych norm, nie może przynosić korzyści. Zrozumiałe jest, że moralność nie może zrezygnować ze studium norm, ale powinno to dokonywać się w ramach integralnej etyki wiary. Przy tym szczególna uwaga powinna zostać zwrócona na fakt, że przekazywanie wartości powinno poprzedzać przekazywanie norm (s. 162). Istotą etyki wiary jest etos komunikacji: Bóg objawia się człowiekowi, a ten powierza się Bogu. Jest to relacja, która przemienia wszystkie sfery życia człowieka. Bóg objawia się jako Bóg z nami, a człowiek odpowiada w wierze całym swoim bytem i egzystencją. Etyka autonomiczna wiąże się z pojęciem globalnego etosu i etyką normatywną jako wyrazem prawa naturalnego. Wychowanie do rozróżniania wartości i ogólna funkcja w ramach moralności dokonują się przy współdziałaniu moralnych wzorców, jak też ekspertów różnych dziedzin nauk o człowieku i przy współpracy teologów moralistów. Nie zostaje przez to pomniejszone znaczenie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, ale jego autorytet zostaje wzmocniony na płaszczyźnie mocy komunikacji i racjonalnej argumentacji. Tak rozumiana etyka staje się bardziej otwarta wobec wielu ludzi dobrej woli. Ostatecznie Häring zaznaczył, że pytając o etykę wiary i etykę autonomiczną, chodzi o dwa modele, które mogą prowadzić do owocnych wyników, pod warunkiem, że będą rozumiane w ich komplementarności, gdyż one wzajemnie się uzupełniają (s. 168).

3. Strona formalna książki nie budzi zastrzeżeń, trudno zresztą o takie pod adresem jednego z najwybitniejszych moralistów XX w. Autor w zwięzły, nie pozbawiony krytycyzmu i obiektywizmu sposób, przedstawił dotychczasowe dokonania teologii moralnej, stosunkowo młodej dyscypliny teologicznej, gdyż usamodzielniała się dopiero na przełomie XVI i XVII w., akcent kładąc szczególnie na XX w. i własny udział w przemianach teologii moralnej w tym czasie. Cel rozprawy, jakim było przedstawienie zasadniczych punktów ciężkości, na jakie należy zwrócić uwagę w teologii moralnej trzeciego tysiąclecia, został osiągnięty. W syntetyczny sposób zostały ukazane najważniejsze kierunki i wezwania podstawowych zagadnień chrześcijańskiej nauki moralnej. Pomimo, iż nie są to jakies całościowe opracowania, to założenie książki, jakim było wskazanie najważniejszych punktów odniesienia, zostało zrealizowane.

Häring, jeden z najwybitniejszych teologów moralistów XX w., dokonując oceny teologii moralnej, powołuje się na teksty Pisma Świętego, autorytet Ojców Kościoła, wielkich teologów, m.in. św. TOMASZA Z AKWINU i św. ALFONSA, opinie współczesnych sobie teologów, a przede wszystkim liczne dokumenty Soboru Watykańskiego II i teksty synodalne. Szczególnie cenne są uwagi i interpretacja ważnych tekstów biblijnych i soborowych z jego punktu widzenia. W ich świetle lepiej rozumiemy dotychczasowe jego dokonania w teologii moralnej.

Prawie całość rozważań zostało poświęcone zagadnieniom teologii moralnej fundamentalnej, pominięte lub też tylko jako wzmianki zostały rozważone zagadnienia teologii moralnej szczegółowej, które wydają się stanowić główne wezwanie dla teologii moralnej trzeciego tysiąclecia, ale zamierzeniem Autora nie było szczegółowe przedstawianie poszczególnych problemów, a jedynie pewnych punktów ciężkości, zwłaszcza teologii moralnej fundamentalnej, która w przeszłości nie była pozbawiona błędnych ujęć i interpretacji.

Oceniając stronę formalną pracy, trochę niezręczne jest umieszczenie przypisów dopiero na końcu książki, co komplikuje trochę sięganie do tekstów i autorów, o których mowa. Szkoda, iż książka ukazała się dopiero po dziewięciu latach od oryginalnego wydania włoskiego oraz, że brak jej polskiego przekładu. Pomimo tych braków, podejmując na płaszczyźnie teologicznomoralnej analizy problemów i wyzwań trzeciego tysiąclecia, warto sięgnąć do omawianego opracowania autorstwa wielkiego teologa XX w.

Ks. Konrad Glombik

* * *